УДК 347.91/95:340.113

І. В. Андронов

МОВА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА СУДОВОГО РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

Однією з основних засад цивільного судочинства є принцип державної мови судочинства. Як складові даного принципу в юридичній літературі завжди визначалися наступні положення:

1) судочинство в Україні провадиться українською мовою;

2) особам, які беруть участь у справі і не володіють державною мовою, забезпечується право давати пояснення рідною мовою та користуватися послугами перекладача;

3) судові документи складаються державною мовою.

Однак з прийняттям та набранням чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [1], Законом України «Про засади державної мовної політики» [2] та відповідними змінами до ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України [3] зміст цього принципу зазнав певної трансформації.

Конституційний Суд України в своєму рішенні від 13 грудня 2011 року у справі № 1-9/2011 за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України зазначив, що реалізація права на судовий захист за певних обставин залежить від забезпечення конституційної гарантії щодо вільного використання в Україні російської та інших мов національних меншин України (ч. 3 ст. 10 Конституції України). Отже положення частин четвертої, п'ятої ст. 12 Закону спрямовані на забезпечення вільного доступу до суду осіб, які володіють регіональними мовами або мовами національних меншин, і жодною мірою не суперечать загальному принципу здійснення судочин-

© І. В. Андронов, 2012

ства державною мовою в судах України, закріпленому в частині першій цієї статті [4].

Метою даної наукової статті є визначення характеру впливу тих змін, які відбулися в чинному законодавстві, що регулює питання мови судочинства, на процес відправлення правосуддя та судові рішення у цивільних справах.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання:

— визначити порядок реалізації права громадян на звернення до суду регіональною мовою;

— проаналізувати процесуальні особливості здійснення судового провадження у цивільних справах регіональною мовою;

— з'ясувати особливості ухвалення судових рішень у справах, в яких судовий розгляд здійснювався регіональною мовою.

Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [5] в порядку, встановленому процесуальним законом.

Положення ст. 9 вказаної Хартії передбачають створення у цивільному судочинстві наступних можливостей:

I) передбачити, щоб суди, на клопотання однієї зі сторін процесу, здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин; і/або

II) якщо сторона має постати перед судом особисто, дозволяти їй користуватися своєю регіональною мовою або мовою її меншини без додаткових витрат; і/або

III) дозволяти подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин; у разі необхідності із залученням усних і письмових перекладачів.

Вказані вище положення Хартії були імплементовані до законодавства України, яке визначає порядок відправлення правосуддя.

Відповідно до ст. 7 ЦПК України мова цивільного судочинства визначається ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики». Відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 цього Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Таким чином, провадження у цивільній справі може здійснюватися як державною мовою, так і регіональною мовою. Регіональною мовою судовий процес може вестися за згодою сторін. В законі не визначено, за чиєю ініціативою, коли та в якій процесуальній формі повинна надаватися така згода. Оскільки не раціонально вести процес у справі двома мовами (спочатку однією, а потім іншою), доцільно вирішувати питання

про мову судочинства у попередньому судовому засіданні, а якщо воно не проводиться — у підготовчій частині судового засідання. Тому вбачається за необхідне внести зміни до ч. 6 ст. 130 ЦПК України та визначити серед процесуальних дій, які здійснюються суддею при підготовці справи до судового розгляду, в місцевостях, де запроваджена регіональна мова, з'ясування у сторін, якою мовою вони бажають вести судовий процес. Якщо попереднє судове засідання не проводиться, то питання про мову судового провадження повинно вирішуватися у підготовчій частині судового засідання шляхом подання відповідного клопотання обома сторонами, або однією з сторін. Якщо клопотання про ведення судового процесу регіональною мовою заявила лише одна сторона, воно задовольняється судом лише у разі, якщо проти цього не заперечує друга сторона. При цьому суддя повинен роз'яснити сторонам їх право обирати мову судового розгляду.

Виходячи з буквального тлумачення положень ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» право визначати мову судового провадження є виключним правом сторін. Виникає закономірне питання, чи мають право впливати на вирішення питання про мову судочинства інші особи, які беруть участь у справі. Це питання є найбільш актуальним для третіх осіб, оскільки прокурор, представники органів державної влади та місцевого самоврядування повинні відповідно до вказаного закону в рівній мірі володіти як державною, так і регіональною мовами. Треті особи мають особистий юридичний інтерес в результатах вирішення справи, вони також мають право на захист судом їх прав та охоронюваних законом інтересів, їм також повинні бути надані рівні зі сторонами можливості щодо реалізації ними своїх процесуальних повноважень. Тому їх точка зору про мову судового процесу також повинна враховуватись судом. Таким чином, якщо хоча б одна з сторін або третіх осіб (якщо ними не є органи державної влади або місцевого самоврядування) бажає, щоб слухання справи велося державною мовою, судовий розгляд повинен здійснюватися державною мовою.

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 цього Закону, допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу. Вказана норма гарантує особам, які звертаються до суду, право складати позовні заяви та інші процесуальні документи (заяви в порядку наказного та окремого провадження) регіональною мовою. При чому здійснювати переклад цих документів на державну мову заявник не зобов'язаний, оскільки такий переклад здійснюється лише у разі необхідності. Дана норма певним чином законодавчо закріпила вже існуючий стан речей в судовій практиці,

коли значна кількість процесуальних документів, наприклад, в Одеському регіоні, які подаються до судів, складені російською мовою. Однак з цього приводу виникає питання про те, як реалізувати дану норму у випадку складання процесуального документу іншими регіональними мовами. Так, відповідно до ст. 127 ЦПК України після відкриття провадження у справі суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження у справі. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі відповідачу надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, а третій особі — копія позовної заяви. На даний момент суддя ще не знає, чи володіє відповідач у достатній мірі регіональною мовою. Існує єдиний можливий варіант вирішення цієї проблеми. Якщо позовна заява (заява в порядку наказного та окремого провадження) складена регіональною мовою, суд надсилає відповідачу та іншим особам, які беруть участь у справі, копію такої заяви разом із її перекладом на державну мову. В такому разі переклад повинен здійснюватись працівниками апарату суду за рахунок державного бюджету без покладення відповідних витрат на сторони. У протилежному випадку відповідач, який не володіє регіональною мовою, буде позбавлений можливості належним чином підготуватися до захисту проти позову, реалізувати своє право на подання заперечень проти позову або зустрічних позовних вимог.

У справах наказного провадження переклад заяви стягувача має особливе значення, оскільки весь розгляд справи відбувається в письмовій формі без судового засідання та без виклику учасників процесу. Тому в боржника навіть відсутня можливість заявити суду про своє недостатнє володіння регіональною мовою. Між тим процесуальний закон надає боржнику право спорювати виданий судовий наказ шляхом подання до суду заяви про скасування судового наказу. Належним чином реалізувати це своє право боржник може лише ознайомившись з тими підставами, на які посилався стягував, обґрунтовуючи свої вимоги. Таким чином, копія заяви стягувача у справах наказного провадження, складена регіональною мовою, обов'язково повинна надсилатися боржнику з перекладом на державну мову.

Також не до кінця зрозуміло, на кого покладається обов'язок здійснювати переклад на регіональну мову експертного висновку. Оскільки такий переклад повинен здійснюватися без покладення додаткових витрат на сторони, то це обов'язок суду або експертної установи. З однієї сторони, особи, які беруть участь у справі, знаходяться у процесуальних правовідносинах з судом, а не з експертною установою, тому їх праву отримати висновок експерта в перекладі на регіональну мову відповідає обов'язок суду їм такий переклад надати. З іншої сторони, експертна установа змогла б здійснити переклад висновку більш фахово, скільки в працівників суду можуть виникнути передбачувані складнощі з перекладом спеціальної термінології, яка використовується у висновку експерта.

Відповідно до ч. 5 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» слідчі і судові документи складаються державною мовою. Це означає, що рішення суду у цивільній справі повинне ухвалюватись українською мовою незалежно від того, якою мовою проводився судовий розгляд справи.

Однак ухвалення судового рішення — це складний процес, який включає цілу низку процесуальних дій:

1) обговорення та прийняття рішення складом суду в нарадчій кімнаті;

2) складення та підписання тексту судового рішення всім складом суду;

3) публічне проголошення судового рішення.

Серед цих процесуальних дій на окрему увагу, в контексті питання про мову судових документів, заслуговує саме публічне проголошення судового рішення у випадках, коли проведення судового процесу здійснювалося регіональною мовою. Так, з одного боку, якщо рішення за законом повинне складатися державною мовою, то і проголошуватися воно повинно також державною мовою, оскільки проголошене повинно відповідати записаному. Текст рішення не може змінюватись під час його проголошення. З іншого боку, якщо весь судовий процес здійснюється регіональною мовою, то всі процесуальні дії суду, зокрема й проголошення судового рішення, повинні здійснюватись регіональною мовою. Як вихід з цієї ситуації вбачається складення в нарадчій кімнаті лише вступної та резолютивної частини судового рішення українською мовою з перекладом на регіональну мову та проголошення вступної та резолютивної частин судового рішення регіональною мовою або двома мовами. Остаточно це питання повинна вирішити судова практика.

Відповідно до ч. 6 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють. Виникає закономірне питання, якою мовою повинна бути складена повістка про виклик до суду, якщо розгляд справи здійснюється регіональною мовою: вона повинна бути складена державною мовою, регіональною мовою чи двома мовами? ЦПК України відповіді на це питання не містить. Правильним вбачається направлення судових повісток тією мовою, якою ведеться судовий процес, оскільки саме ця мова є зрозумілою всім особам, які беруть участь у справі. Однак це стосується лише направлення судових повісток особам, які беруть участь у справі. Іншим учасникам процесу (свідкам, експертам, спеціалістам тощо) повинні направлятися судові повістки, складені українською мовою. Для цього суди повинні бути забезпечені відповідними бланками судових повісток.

Доволі цікавим також є питання про мову ведення журналу судового засідання під час розгляду справи регіональною мовою. Будучи судовим документом, він повинен складатися українською мовою.

Відповідно до ч. 2 ст. 198 ЦПК України у журналі судового засідання зазначаються такі відомості:

1) рік, місяць, число і місце судового засідання;

2) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;

3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, що беруть участь у справі;

4) порядковий номер вчинення процесуальної дії;

5) назва процесуальної дії;

6) час вчинення процесуальної дії;

7) інші відомості, визначені цим Кодексом.

Крім того, відповідно до вимог процесуального закону, в журналі судового засідання повинен відображатися зміст окремих процесуальних дій: усного пояснення експерта (ст. 147 ЦПК), заперечення осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого (ч. 3 ст. 160 ЦПК), заяви осіб, яким пред'явлено для ознайомлення речові докази, про ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом (ч. 1 ст. 187 ЦПК) тощо. Питання в тому, чи повинні ці процесуальні дії відображатися в журналі судового засідання мовою оригіналу, чи в перекладі секретаря судового засідання. Інше питання — як забезпечити передбачене ЦПК право осіб, які беруть участь у справі, на ознайомлення з журналом судового засідання та подання письмових зауважень щодо неповноти або неправильності їх запису.

Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» журнал судового засідання незалежно від того, якою мовою ведеться судовий процес, повинен складатися державною мовою. За клопотанням осіб, які беруть участь у справі, протягом трьох днів з дня проголошення рішення у справі їм повинен бути наданий журнал судового засідання в перекладі на регіональну мову, якою відбувався хід судового процесу. Письмові зауваження щодо неповноти або неправильності ведення журналу судового засідання можуть бути оформлені також регіональною мовою та можуть, зокрема, стосуватися неправильності, неточності перекладу секретарем судового засідання назви та змісту процесуальних дій тощо.

Таким чином, відповідно до останніх змін, які відбулися у законодавстві, яке регулює порядок відправлення правосуддя, принцип державної мови судочинства включає наступні складові:

1) судочинство в Україні провадиться українською мовою або за згодою осіб, які беруть участь у справі — регіональною мовою (у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону України «Про засади державної мовної політики»);

2) якщо розгляд справи відбувається державною мовою, особам, які беруть участь у справі і не володіють державною мовою, забезпечується право давати пояснення рідною мовою та користуватися послугами перекладача (переклад на регіональну мову здійснюється без додаткових витрат для сторін процесу);

3) державою забезпечується пріоритет державної мови судочинства над регіональною (у разі, якщо хоча б одна з сторін та третіх осіб бажає, щоб розгляд справи здійснювався державною мовою — судовий розгляд повинен проводитися державною мовою);

4) судові документи складаються державною мовою;

5) у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу;

6) судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі, державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41–42, 43, 44–45. — Ст. 529.
2. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — № 61. — Ст. 2471.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–41, 42. — Ст. 492.
4. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 року у справі № 1-9/2011 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 1. — С. 37.
5. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 трав. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 30. — Ст. 259.

Анотація

Андронов І. В. **Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі.** — Стаття.

Зміст однієї з основоположних засад цивільного судочинства — принципу державної мови судочинства, у зв'язку з прийняттям та набранням чинності цілої низки нормативно-правових актів, які по-новому визначають порядок використання державної мови у процесі відправлення правосуддя, зазнав суттєвої трансформації. Передбачена законом можливість використання регіональних мов у цивільному судочинстві підіймає цілий пласт питань, які потребують як науково-теоретичного аналізу, так і практичного вирішення у судовій практиці.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, цивільний процес, принцип судочинства, мова судочинства.

Аннотация

Андронов И. В. **Язык гражданского судопроизводства и судебного решения по гражданскому делу.** — Статья.

Содержание одного из основополагающих принципов гражданского судопроизводства — принципа государственного языка судопроизводства, в связи с принятием и вступлением в силу целого ряда нормативно-правовых актов, которые по-новому определяют порядок использования государственного языка в процессе отправления правосудия, подверглось существенной трансформации. Предусмотренная законом возможность использования региональных языков в гражданском судопроизводстве поднимает целый пласт вопросов, которые нуждаются как в научно-теоретическом анализа, так и в практическом решении судебной практикой.

Ключевые слова: правосудие, судопроизводство, гражданский процесс, принцип судопроизводства, язык судопроизводства.

Summary

Andronov I. **Language of the civil procedure and court decision in civil business.** — Article.

The table of contents of one of fundamental principles of the civil procedure — principle of official language of process, in connection with an acceptance and entry by virtue of a number of legal acts that newly determine the order of the use of official language in the process of administering law, was exposed to substantial transformation. Statutory possibility of the use of regional languages in the civil procedure lifts the whole layer of questions, that need both theoretical analysis and in a practical decision by judicial practice.

Keywords: justice, rule-making, civil procedure, principle of justice, language of justice.